

İLSAM Akademi Dergisi

Journal of ILSAM Academy

ISSN 2757-9212

Esbâb-ı Nüzûl Tefsir İlişkisi: Tevbe Sûresi Örneği¹

*Asbâb al Nüzûl (Reasons for the Revelations) and Tafsir (Commentary of Qur'an)
Relationship : Example of Surah at Tawbah*

Bekir ÖZKIZIL

Öğretim Görevlisi,
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
bekir.ozkizil@inonu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6934-7841

Cilt/ Issue: 1/1, 109-134

Geliş Tarihi: 11.2.2021

Kabul Tarihi: 20.2.2021

Atf: Özkızıl, Bekir, "Esbâb-ı Nüzûl Tefsir
İlişkisi: Tevbe Sûresi Örneği". *İLSAM
Akademi Dergisi* 1/1 (Mart 2021), 109-134.

Dipnot: Bekir Özkızıl, "Esbâb-ı Nüzûl
Tefsir İlişkisi: Tevbe Sûresi Örneği",
İLSAM Akademi Dergisi 1/1(Mart 2021),
Sayfa.

¹ Bu makale "Esbâb-ı nüzûl Bağlamında
TevbeSûresinin Getirdiği Hükümler" adlı
doktora tezinden üretilmiştir. (Harran Üni/
Sbe/Tib/Tefsir).

ÖZ

İlk dönemlerden itibaren müfessirlerin Kur'an'ı anlamak için geliştirdiği metodlardan birisi de Ulûmü'l-Kur'an'da önemli bir yere sahip olan esbâb-ı nüzûl ilmidir. Kur'an-ı Kerim âyetleri sebab-i nüzûl açısından ikiye ayrılmaktadır. Bazı âyetlerin nüzûl sebepleri rivâyet edilmişken, âyetlerin büyük çoğunluğuyla ilgili sebab-i nüzûl rivâyeti nakledilmemiştir. Çalışmamızda Tevbe sûresi bağlamında esbâb-ı nüzûl rivâyeti olan âyetler incelenmiştir. Bu bağlamda esbâb-ı nüzûlün tarifi, önemi, kapsamı, rivâyet değeri, bu rivâyetlerin miktarı ve esbâb-ı nüzûlün tefsirle ilişkisi hakkında temel bilgiler sunulduktan sonra, Tevbe sûresinde hakkında sebab-i nüzûl rivâyeti bulunan âyet grupları ele alınmıştır.

Tevbe sûresinin önemli konuları Tebûk cihâdı, münâfıklar, infâk, Tevbe, müşriklerin Mescid-i Harâm üzerindeki tasarruflarının son bulması için yapılan anlaşmaların feshedilmesi, müşrik ve münâfıklar için istiğfârın yasaklanması, münâfıkların cenaze namazlarının kılınmasının nehyedilmesi ve Mescid-i Dirâr gibi sosyal hayatı yakından ilgilendiren konulardır. Çalışmamızda bu konu başlıkları çerçevesinde sebab-i nüzûl rivâyetleriyle nâzil olan âyetlerin alakası tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sebeb-i Nüzûl, Tevbe Sûresi, Cihâd, İnfâk ve Münâfıklar

ABSTRACT

One of the methods developed by commentators in order to understand the Quran from the earliest times is the science of asbâb-al-nuzûl (the revelatory occasions), which has an important place in the ulûm al-Quran (Quranic sciences). The verses of the Quran are divided into two in terms of the revelatory occasions. While the revelatory occasions of some verses is narrated,

some verses are not reported. The verses that are the narration of the revelatory occasions in the context of the chapter of At-Tawba were examined in our study. In this context, after providing basic information about the description, importance, scope, value of narration, the amount of these narrations and the relation of asbābal-nuzūl with tafsir, the groups of verses about which asbābal-nuzūl is narrated are discussed in the chapter of At-Tawba.

The important issues of the chapter of Tawba are the jihad of Tabūk, the hypocrites, infāq (spendingforaid), the repentance (Tawba), the quashing of the agreements made in order to terminate the disposition of the polytheists on the Masjid al-Haram, the prohibition of the forgiveness for the polytheists and the hypocrites, prohibition of the funeral prayers of hypocrites and Masjid al-Dirār (Mosque of Dissent), which are closely related to social life.

Keywords: Asbāb al-nuzūl, Chapter of At-Tawba, Jihād, Infāq and Hypocrites.

EXTENDED ABSTRACT

The methods developed to understand the Quran are divided into two as rivaya (narration) and dirāya (knowledge) sciences. At the top of the revelation (Wahy) sciences is the science of asbab al nuzul (reasons for the revelations); which has an important place among the sciences of the Quran and was developed by the companions of the prophet (Sahaba) who witnessed revelation; and based on what they witnessed. Asbab al nuzul is described as "A question is asked to the Prophet (saw/pbuh) to know the decree about sharia or to reveal one of the orders of the religion and therefore the verse or verses are revealed." In this respect, it is possible to say that not all but some parts of the Quran has been revealed with a certain reason (asbab al nuzul). It is mentioned by many authors that most of the verses of the Quran were sent down without a certain asbab al nuzul. Vâhidî, in his work named "Asbâb-ı Nüzûl" mentioned "asbab al nuzul" for 858 verses from 82 surahs. Süyûtî mentioned asbâb al nüzûl of 827 verses from 102 surahs in his work named "Lübâbü'n-Nükûl". On the other hand, Dr. Abu Ömer Nâdî; having recently written a work on this subject under the name of "al-Makbûl min Asbâbi'n-Nüzûl", included 766 narrations in his book. Muhsin Demirci, on the other hand, states with a round number that approximately 600 verses are revealed with an "asbab al nuzul".

The rivayas (narrations) of Asbab al nuzul came to us from the sahaba (companions) and the tabi'un (people who followed Sahaba). If these narrations are narrated clearly by the companions using the term nuzul, they

are regarded as “marfu hadith (attributed to the Prophet)” in terms of hadith methodology. However, if the companion narrates the reason (asbab al nuzul) without using the word of nuzul openly, it can be understood from the context or evidences that this is asbab al-nuzul of the verse or it is within the scope of the verse. If it is narrated by the "Tabi'un" as "Mursal (if the narrator is Tabi'un and not a Sahaba)", the hadith is accepted under certain conditions. These conditions are that; the hadith narrated by the tabi'un as "Mursal" has witnesses and that the narrator is one of the narrators who narrated from the tafsir commentator like "Mujahid and Ikrim". Considering the authentic "asbab al nuzul" narrations as musnad hadith (traceable in an uninterrupted ascending order to the first person who transmitted or reported it)" is important in terms of being binding in the science of tafsir. Because, as the first interpreter of the Quran was the Prophet (saw/pbuh), it is stated in the verse that he also has the duty of declaring (declaration) the Quran.

In terms of being the last surah to be descended and its size and the subjects it deals with; the Tawbah Surah is the most frequently reported surah about “asbab al nuzul” of it's verse and verse groups. The Surah of Tawba is a living surah because it's handling jihad, mobilization and their conditions, which are regarded as the summit of Islam; and because it's revealing the hypocrites (munafiqun) and warning the Islamic community against them; and because handling the concepts such as; "charity, zakat and booty" that concern the society socially, and because it's handling administration of Ka'be. Surat at-Tawbah looks like a surah that solves the problem by explaining the incident with the revelation immediately after every incident. When Ibn Abbas mentions the name of the surah of Tawba, he says that the name of the surah is "Fadiha (revealing, showing)" and that the phrase مِّنْهُمْ "There are those of them" in many places in the sura as a reason for this can be regarded as a sign of this vitality. Regarding the Surah of Tawba, Vâhidî narrated asbab al nuzul for the group of 27 verses, and Süyûtî for the group of 21 verses.

According to our findings, there is a narration of "asbab al nuzul" about fifty seven verses from the Surah of Tawbah. With the three verses about the war of Hunayn regarding Jihad; and with the verses mentioning those who were obliged to participate in the expedition; and those who were exempt from the expedition; it has been narrated asbab al nuzul for about twenty-two verses in total; including nineteen verses in which the expedition of Tabûk was generally evaluated.

Under the heading of the hypocrites (munafiqun), the narration of asbab al nuzul related to sixteen verses was determined. These verses are generally related to the attitudes of the hypocrites against the calls for expeditions,

donations and help for the Tabûk campaign.

There are "asbab al nuzul" for six verses in total, related to two separate groups of verses Regarding repentance. Although there are many verses and hadiths about repentance, it should be considered as an important issue to inform people whose repentance was accepted by revelation for the first time.

Different asbab al nuzul were narrated for two verses in total; one for Prohibiting direct forgiveness for polytheists, and the other explaining the justification for prohibition. Since these sahîh (authentic) narrations mention similar issues for different people, the issue of "repeating" is mentioned about these verses.

A total of eleven verses about mosques are narrated for asbab al nuzul. These verses are related to the physical and spiritual reconstruction of the mosques, the management of the Ka'ba and the approach to the mosques and Ka'ba, and the situation of the Masjid Dırâr built by the hypocrites.

The narration "asbab al nuzul" was not reported about some verses of the Surah of Tawbah. The number of verses about which there are no "asbab al nuzul" narrations is around thirty. The narrations reported for some verses are not considered as "hadiths" in terms of the science of asbab al nuzul. The views referred to as "asbab al nuzul" by some commentators regarding the first twelve verses of the surah are not considered to be sufficient in terms of hadith technique, so they are not reported as "asbab al nuzul" in the works of asbab al nuzul.

The narrations (rivayas) about some of the verses were evaluated in terms of knowledge of Tafsir (commentary of the quran) or expressing the decree contained in the verse. The narrations which are narrated as "asbab al nuzul" for the verses; between 34-35 which caused a dispute between Abu Zer and Muawiya, and the verses between 12-15 which are containing information about the those who break their agreements, and the verses between 111 and 112 which are which tell that Allah bought the wealth and lives of believers in exchange for Paradise; are of this kind. These narrations are explanations in the nature of the scope of the decree in the verse or knowledge of Tafsir (commentary of the quran).

GİRİŞ

Allah Teâlâ varlık âlemindeki her şeyi bir sebebe bağlamıştır. Bu sebeplerin bir kısmı bedihî olarak bilindiği halde, bazı sebeplerde insanlar tarafından bilinemeyebilir. Kur'ân âyetleri, Allah Teâlâ'nın bir sebebe bağlı olmaksızın inzâl ettiği âyetlerle, inzâl edilmesini bir sebebe bağladığı âyetler olmak üzere iki kısımdır. Sebeb-i nüzûl ilmiyle kastedilen âyetler ikinci gruba dahil olanlardır. Kur'ân âyetlerinin çoğunluğu için sebeb-i nüzûlden bahsedilmez. Ancak bazı âyetlerin de sebeb-i nüzûlü olduğu bilinen bir gerçektir. Biz bu makalemizde Tevbe sûresi bağlamında sebeb-i nüzûl tefsir ilişkisini ele alacağız.

1. ESBÂB-I NÜZÛL TEFSİR İLİŞKİSİ

Esbâb-ı nüzûl kavramı esbâb ve nüzûl olmak üzere iki kelimelik Arapça bir izâfet terkibinden oluşmaktadır. Terkinin ilk kısmını oluşturan esbâb kelimesi sebep kelimesinin cem'i olup bir şeye ulaştıran araç, vesile, bağ, yol, ip gibi kendisiyle başka bir şeye ulaşılan şeyler için kullanılmaktadır.¹ Terkinin ikinci kısmını oluşturan nüzûl kelimesi ise; نَزَلَ sulasî fiilinin masdarı olup genellikle kök olarak yukarıdan aşağıya inmek ve düşmek manasında kullanılır.² Sebeb-i nüzûl ıstılâhî olarak ise, "Hz. Peygamber'e (s) şer'î hükmü bilmek kastı ile ya da dinin emirlerinden birinin açığa çıkması için bir soru arz edilip bu vesileyle âyet veya âyetlerin nüzûl olması"³ şeklinde tarif edilmiştir. Bu tarife ilave olarak müfessirler zikredilen olayın Hz. Peygamber (s) zamanında gerçekleşmiş olmasını şart koşmuşlardır. Böylece müfessirler peygamberlikten önce meydana gelen olaylar ve daha sonra ortaya çıkan konularla ilgili inen âyetleri sebeb-i nüzûl kapsamı dışında tutmuşlardır.⁴

Sahabe döneminde tefsir denildiğinde ilk akla gelen ilimlerin başında sebeb-i nüzûl ilmi gelmekteydi. Bunun sebebi, vahyin inişine şahitlik yapan ilk nesil olan sahabenin vahiy hakkındaki gözlem ve düşüncelerinin sonraki nesiller için önemli olmasıdır. Sahabe, inen vahyin canlı şahitleri olduğu gibi, bazen de bu vahiylerin, nüzûlüne sebep olan kişiler olarak, şahit olduklarını ilk ağızdan bize aktarmışlardır. Dolayısıyla olayı gören, yaşayan ve nakleden kişilerin olayı anlaması önem arz etmektedir.⁵

¹ Ebu Abdullah Muhammet b. Ebû Bekr (666/1268) Râzî, *Muhtârü's-Sihâh* (Beyrût: Mektebetü'l-Asriyye, 1999), 1/140.

² Ebû'l-Hüseyn Ahmet b. Faris b. Zekerriyya (395/1004) Râzî, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga* (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1979), 5/417.

³ Muhammed Ali Sâbûnî, *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Ku'rân* (Beyrût: Mektebetü'l-Asriyye, 2010), 24.

⁴ Muhammed Abdulazim (1367/1948) Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Halep: Matbaatü İsâ el-Bâyî, 1943), 1/108.

⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV., 2007), 116.

Âyetlerin nüzûl sebepleriyle ilgili çalışmalar tefsîr tarihinin ilk döneminde başlamıştır. Hicri ikinci asırdan itibaren sebab-i nüzûl ile ilgili müstakil eserler yazıldığı gibi, bazı sebab-i nüzûl rivâyetleri de hadis ilmi içerisinde zikredilmiştir. Bu minvalde Buhârî'nin şeyhi Ali b. el-Medîni'nin(v. 234/848) *sebeb-i nüzûl* adlı eseri bazı müelliflerce alanla ilgili yazılan ilk eser kabul edilmiştir.⁶ Ayrıca *Kütübü's-Sitte* ve diğer hadis kitapları özellikle de tefsîr babları içinde çok sayıda sebab-i nüzûl rivâyeti bulunmaktadır.⁷

Sebeb-i nüzûl rivâyetleri sahâbe ve tâbiînden bize gelmiştir. Bu rivâyetler şayet sahâbe tarafından sarîh bir şekilde nüzûl ifadesi kullanılarak rivâyet edilmişse hadis usûlü açısından merfu' hadis kabul edilir. Ancak sahâbenin sarîh nüzûl lafzını kullanmadan sebab-i nüzûl rivâyet etmesi durumunda bunun o âyetin sebab-i nüzûl veya ilgili âyetin kapsamında olması karinelerle anlaşılır.⁸ Tâbiîn tarafından mürsel olarak rivâyet edilmesi durumunda ise bazı şartlarla hadis kabul edilmiştir.⁹ Bu şartlar tâbiînin mürsel olarak rivâyet ettiği hadisin şahitlerinin bilinmesi ve râvînin Mucâhid (v. 103/721) ve İkrime (v. 105/723) gibi tefsîr ehlinen rivâyette bulunan râvîlerden olmasıdır.¹⁰

Sahîh sebab-i nüzûl rivâyetlerinin müsned hadis olarak değerlendirilmesi tefsîr ilmi açısından bağlayıcılık yönünden önem arz etmektedir. Çünkü Kur'ân'ın ilk müfessirinin Hz. Peygamber olması hasebiyle, onun aynı zamanda Kur'ân'ı tebyin görevinin olduğu âyetle ifade edilmiştir. (Nahl/44) Sebeb-i nüzûl rivâyetlerinin hadis kabul edilmesi ve Hz. Peygamber'in (s) "Her kim Kur'ân'ı kendi görüşü ile tefsîr ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın"¹¹ demesi tefsîrin ana akımlarından rivâyet tefsîrlerinin ana malzemesinin sebab-i nüzûl rivâyetleri olmasına sebep teşkil eden amillerden birisi olmuştur. Bu da tabii olarak sebab-i nüzûl ile tefsîr ilmi arasındaki ilişkinin canlılığı anlamına gelir.

Esbab-ı nüzûl olan âyetlerin sayısı ile ilgili araştırmacılar arasında bazı ihtilâflar bulunmaktadır. İlk dönem ulemânın tefsîr faaliyetinin önemli bir kısmını esbab-ı nüzûlden ibaret saydıkları düşünüldüğünde bu sayının çok

⁶ Bedrüddîn Zerkeşî Muhammet b. Abdullah (794/1392), *el-Burhân fî Ulûmî'l-Ku'rân* (Beyrût: Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabiyye, 1957), 1/22.

⁷ Muhammed b. İsmail (256/870) Buhârî, *Mevsûatü'l-Hadisi's-Şerîf: el-Kütübü's-Sittetü, el-Camiü'l-Müsnedü's-Sahih* (Suudi Arabistan: Mektebetü Dârü's-Selâm, 2008), Tefsîr.

⁸ Takiyüddin Ebü'l-Abbâs Ahmet b. Abdülhalim (728/1328) İbnü't-Teymiyye, *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr* (Beyrût: Dâru Mektebetü'l-Hayat, 1980), 16.

⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/32.

¹⁰ Zürkânî, *Menâhil*, 1/114.

¹¹ Ebü İsa Tirmizî Muhammet b. İsa b. Süreh (279/892), *Mevsûatü'l-Hadisi's-Şerîf: el-Kütübü's-Sittetü, Câmiü't-Tirmizî* (Riyâd: Mektebetü Dârü's-Selâm, 2008), Tefsîr/2.

olduğunu söylenebilir. Yakın zamanda *Esbab-ı Nüzûl* adıyla tefsîr yazan Tahsin Emiroğlu bütün âyetlerin esbab-ı nüzûle bağlı olduğunu, fakat bazı nedenlerden dolayı esbab-ı nüzûl rivâyetlerinin sınırlı miktarda bize ulaştığını ileri sürmüştür.¹² Böyle bir iddia olmakla beraber pekçok müellif Kur'ân'ın tamamının değil, bazı âyetlerinin nüzûl sebebi üzerine indiğini belirtmiştir. Kur'ân âyetlerinin çoğunluğunun ise belli bir sebep-i nüzûle bağlı olmaksızın indiği birçok müellif tarafından zikredilmiştir. Bizde bir fikir vermesi açısından bazı müfessirlerin eserlerine aldığı esbab-ı nüzûlü olan sûre ve âyet sayısını zikretme ihtiyacı duyduk.

Vâhidî (v. 468/1076), *Esbâb-ı Nüzûl* adlı eserine 82 sûreden, 858 âyetin nüzûl sebebini almıştır.¹³ Süyûtî (v. 911/1515), *Lübâbü'n-Nükûl* adlı eserinde, 102 sûreden 827 âyetin esbâb-ı nüzûlünü zikretmiştir.¹⁴ Bu konuda yakın tarihte el-Makbul min Esbâbi'n-Nüzûl ismiyle eser yazan Dr. Ebû Ömer Nâdî ise 766 rivâyeti kitabına almıştır.¹⁵ Muhsin Demirci ise yuvarlama bir rakamla yaklaşık 600 âyetin nüzûl sebebi olduğunu söylemiştir.¹⁶ Çoğu zaman bir âyetle ilgili sebep-i nüzûl rivâyet edilir. Ancak aslında sebebi nüzûlü rivâyet edilen âyetin öncesi ve sonrasındaki âyetlerle beraber indirildiği görülür. Ancak onu nakleden râvî veya müellif sadece ilk âyetle ilgili nüzûl sebebi zikrettiği için sanki sebebi nüzûlü olan âyet bir taneymiş gibi anlaşılır. Tabi bu durum, sebebi nüzûle bağlı inen âyet sayısının rivâyet edilenden daha çok olduğu anlamına gelir. Hadis kaynakları ve rivâyet tefsîrleri incelendiğinde sebep-i nüzûl olarak zikredilen bazı rivâyetlerin zayıf kabul edildiğini, bazen de bu rivâyetlerin sebebi nüzûlden çok tefsîr bilgisi mahiyeti taşıdığını söylemek mümkündür. Bazen de konuyla ilgisi yönünden sebep-i nüzûl olmayan bazı rivâyetler, sebep-i nüzûl diye ifade edilmiştir. Bunları bir karineden tespit etmek mümkündür.

Ulûmü'l-Kur'ân eserleri incelendiğinde, birçok âlimin esbâb-ı nüzûl ilmini bilmenin faydalarına dikkat çektiğini, bu ilmi gereksiz görenlerin yanıldığını, onu bilmeyen kimselerin tefsîr faaliyetinde bulunmasının caiz olmadığını ve tefsîr yapmanın şartları arasında esbâb-ı nüzûl ilmini bilmeyi saydıkları

¹² Tahsin Emiroğlu, *Esbâbü'n-Nüzûl* (Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1965), 1/1-2.

¹³ Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmet Vâhidî (468/1076), *Esbâbü'n-Nüzûl* (Dimam: Dârü'l-İslâh, 1992), 1-488.

¹⁴ Celâlettin (911/1505) Süyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl* (Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1998), 348.

¹⁵ Ebû Ömer Mahmût Hasan Nâdî, *el-Makbûl min Esbâbi'n-Nüzûl* (Mısır: Matbaatü'l-Emâne, 1997), 1-725.

¹⁶ Muhsin Demirci, *Tefsîr Tarihi* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları), 232.

görüldür.¹⁷ Kur’ân âyetlerinin nüzûl tarihlerini bilmek tedricen vaz olunan ahkâmın daha iyi anlaşılmasını sağlar. Bir konuyla ilgili nihâi hükmün hangisi olduğu bu sayede daha iyi anlaşılır. Esbâb-ı nüzûl Kur’ân’ın nüzûl tarihinin de bilinmesine yardımcı olarak, Hz. Peygamber (s) döneminde cereyan eden tarihi olaylara ışık tutmamızı sağlayarak siyer ilmine de katkıda bulunur.

2. TEVBE SÛRESİ’NDE NÜZÛL SEBEBİ OLAN ÂYETLER

Tevbe sûresinin son inen sûre olması, büyüklüğü ve ele aldığı konular açısından, sûredeki âyet ve âyet grupları hakkında, sebep-i nüzûl rivâyetlerinin en çok nakledildiği sûredir. Tevbe sûresi, İslâm’ın zirvesi sayılan cihâd, seferberliği ve şartlarını ele alması, münâfıkları açığa çıkarıp İslâm toplumunu onlara karşı uyarması, toplumu sosyal açıdan ilgilendiren infâk, zekât ve ganimet konularını işlemesi ve Ka’be’nin yönetimiyle ilgili konuları ele alması yönüyle canlı bir sûredir. Tevbe sûresi, sanki her bir olay gerçekleştiğinde akabinde o olayı vâhiyle açıklayıp sorunu çözen bir sûre görünümündedir. İbn Abbâs’ın Tevbe sûresinin ismini zikrederken sûrenin ismini “Fadiha” diye nitelendirmesi ve buna gerekçe olarak da sûrede pekçok yerde **وَمِنْهُمْ** “Onlardan öyleleri vardır” ifadesinin geçtiğini söylemesi¹⁸ bu canlılığın bir işareti sayılabilir. Bizde bu çalışmamızda Tevbe sûresini esbâb-ı nüzulle ilişkisi bağlamında inceleyeceğiz. Tevbe sûresi ile ilgili Vâhidî, 27 ayet grubunun,¹⁹ Süyûtî ise, ٢١ âyet grubunun esbâb-ı nüzûlünü rivâyet etmiştir.²⁰ Tevbe sûresiyle ilgili sebep-i nüzûl rivâyetleri başlıklar halinde ele alınarak bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır.

2. 1. Cihâdla İlgili Âyetler ve Nüzûl Sebepleri

Sûrenin büyük bölümü Tebûk seferiyle ilgili olduğu için cihâdla ilgili sebep-i nüzûl rivâyetlerinin çoğunluğu bu seferle ilgilidir. Bizanslılar yaklaşık bir sene önce gerçekleşen Mûte gazvesi ile haberdar oldukları İslâm tehlikesine karşı Şam bölgesindeki Hristiyan Arap kabilelerinden de destek alarak Müslümânlara saldırmak istediler. Hz. Peygamber (s), bunun haberini alınca Tebûk gazvesi için hazırlıklara başladı.²¹ Bununla ilgili Müslümanları Rumlara karşı yapılacak savaşa motive etmek için Berâe sûresinden ilk nâzil olan “Allah size çok yerde ve çokluğunuzla övündüğünüz Huneyn gününde

¹⁷ Abdülhamit Birişık, “Müfessir” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/499.

¹⁸ Ebû’l-Hüseyn Müslim b. Haccac (261/875) Müslim, *Mevsûatü’l-Hadisi’s-Şerîf: el-Kütübü’s-Sittetü, el-Müsnedü’s-Sahîh* (Riyâd: Mektebetü Dârü’s-Selâm, 2008), Tefsîr/31.

¹⁹ Vâhidî, *Esbâbü’n-Nüzûl*, 243-263.

²⁰ Süyûtî, *Lübâb*, 148-166.

²¹ Muhammed İzzet (1984) Derveze, *et-Tefsîrü’l-Hadîs* (Kâhire: Dârü İhyâi Kütübü’l-Arabiyye, 1956), 9/439.

yardım etmişti” (Tevbe/25) âyet-î kerimesi indi.²² Buna göre Huneyn günü, Seleme b. Selame b. Vekş adında bir adam, on iki bin olan ordu için “Biz asla sayı azlığından yenilmeyiz” dedi. Bu söz Hz. Peygamber’e (s) ağır gelince bu âyet indi.²³ Bu sebep-i nüzûl rivâyetinden âyetin sanki Huneyn gazvesinde indiği düşünülebilir. Ancak bazı müfessirlerin ifade ettiği gibi, bu âyet Huneyn gazvesinde değil, daha sonra Müslümânları Tebûk gazvesine hazırlamak için nâzil olmuştur.²⁴

Tebûk gazvesine hazırlık babında Huneyn gazvesinin müminlere hatırlatılmasının nedeni, Rumlar’ın kalabalık ordularını düşünüp savaşa katılmaktan çekinecek Müslümânları zihnen hazırlamaktır. Çünkü Huneyn’de Müslümânlar kendilerinden sayıca az olan bir orduya galip gelememiş ve orduları dağılmak üzere iken, Allah’ın yardımıyla tekrar toparlanarak zafer elde etmişlerdi.²⁵ Bu vesileyle Huneyn gazvesi hakkında bir değerlendirme yapılarak, ahlaki bir ders verilmek istenmiştir. Müminin zafer elde etmek için sayının azlığı veya çokluğuna değil, Allah’ın yardımına güvenmesi gerektiği bu gazve vasıtasıyla bir daha hatırlatılmıştır.

Allah Teâlâ Huneyn’i hatırlattıktan sonra “Ey İman edenler! Şüphesiz müşrikler necistirler. Öyleyse bu yıldan sonra Mescid-i Harâm’a yaklaşmasınlar. Şayet fakirlikten korkarsanız Allah fazlından sizi zengin kılar şüphesiz Allah herşeyi bilen ve hikmet sahibidir” (Tevbe/28) âyetini indirince Kureyşliler bizim ticaretimiz zayıflayacak, hacdan nasibimiz kesilecek dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ “Kitap ehlinde Allah’a ve ahiret gününe iman etmeyen, Allah’ın ve peygamberin haram kıldığını haram kılmayıp, hak dine boyun eğmeyenlerle, kendi elleriyle zelil bir şekilde cizye verinceye kadar savaşın” (Tevbe/29) âyetini indirerek,²⁶ Ehl-i kitab’a karşı doğrudan cihâd ve bu cihâdın gerekçesini açıklamış oldu. Ancak bu çağrı, insanların zorda olduğu, Medine’de kıtlık ve şiddetli sıcakın bastırıldığı, meyvelerin ve hurmaların olgunlaştığı bir zamanda yapıldığı için, Rûmlara karşı savaşa çıkmak, insanlara ağır gelip, gölgede ve evlerinde oturmak istediler. Allah Teâlâ da “Ey îmân edenler! Size ne oluyor ki, “Allah yolunda, sefere çıkın” dendiğinde yere

²² Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer (774/1323) İbnü'l-Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm* (Riyâd: Darü's-Taybe, 1999), 4/125.

²³ Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Âlî b. Muhammed (597/1201) Ebû'l-Ferec el-Cevzî, *Zâdû'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr* (Beyrût: Dâru Kitâbi'l-Arabiyye, 2001), 2/246; Süyûtî, *Lübâb*, 150.

²⁴ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris (327/938) İbnü Ebî'l-Hatîm, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm* (Suudi Arabistan: Mektebetü Nezâr Mustafâ Bâz, 1998), 6/1772.

²⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (671/1273) Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kurân* (Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1964), 8/99.

²⁶ İbnü'l-Kesîr Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer (774/1323), *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1986), 5/2.

çakılıp kaldınız? Yoksa siz âhirete karşılık dünya hayatına mı razı oldunuz? Hâlbuki ahirete göre dünya hayatının metâi çok az bir şeydir” (Tevbe/38-39) âyetlerini indirdi.²⁷

Nâfi (v. 117/735), İbn Abbâs’a bu âyetleri (Tevbe/38-39) sordum. Bana “Hz. Peygamber (s) bazı Arap kabilelerini savaşa çağırdı. Fakat bu onlara ağır geldi. Bunun üzerine Allah Teâlâ “Şayet emredilen bu cihâda çıkmazsanız Allah sizi çok elim bir azabla cezalandırıp, sizin yerinize başka bir toplum getirir. Şayet siz ona yardım etmezseniz, kâfirler onu ikinin ikincisi olarak yurdundan çıkardıkları zaman Allah ona yardım etmişti. Onların ikisi mağarada bulunurlarken; o, arkadaşına “Üzülme şüphesiz Allah bizimledir” diyordu. Böylece Allah onun üzerine sekine, indirmiş, sizin görmediğiniz ordularla onu desteklemiş, kâfirlerin sözünü ise en alçak kılmıştı. Allah’ın kelimesi ise zaten en yüce olandır. Allah, güçlü ve hikmet sahibidir” (Tevbe/38-40) âyetlerini indirdi. Onların azabı ise onlardan yağmuru kesmesiydi” dedi.²⁸

“İster hafif ister ağır olarak sefere çıkın (Tevbe/41)” âyetiyle ilgili şöyle bir sebab-i nüzûl nakledilmiştir: İnsanların bazıları yaşlı veya hasta olup acaba biz savaşa çıkmamakla günahkar oluyor muyuz? deyince Allah Teâlâ “İster hafif ister ağır olarak seferberliğe çıkıp mallarınız ve canlarınızla Allah yolunda cihâd edin. Şayet bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır” (Tevbe/41) âyetini indirdi.²⁹ Yukarıdaki âyetteki “Ehl-i kitapla savaşın” emrinin mahiyetini tam anlamayan ve sefere karşı işi ağırdan alan müminlere durumun ciddiyetini ifade etmek için bu âyetlerde topyekun bir cihâd ve seferberlik çağrısı yapıldı. Fakat ciddiyetle yapılan seferberlik çağrısına olumlu cevap vermek istemeyen münâfıklar Hz. Peygamber’den (s) izin istediler. Hz. Peygamber’in (s) henüz vahiy inmeden onlara izin vermesi üzerine, Allah Teâlâ “Allah seni affetsin. Doğru söyleyenler senin tarafından belli olup, yalancıları anlamadan onlara neden izin verdin. Allah’a ve ahiret gününe iman edenler, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihâd etmekten kaçmak için izin istemezler. Allah müttakileri bilmektedir. İzin isteyenler ancak Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, kalplerinde şüphe olup, şüpheleri içinde bocalayanlardır” (Tevbe/42-45) âyetlerini indirerek,³⁰ bu âyetlerde, Hz. Peygamber’in (s) münâfıklara izin vermesinin uygun olmadığı “Allah seni affetsin” diyerek yumuşak bir üslupla anlatıldı.

²⁷ Vâhidî, *Esbâbü’n-Nüzûl*, 246.

²⁸ İbnü Ebî’l-Hatîm, *Tefsîrû Ebi’l-Hatîm*, 6/1797; Süyûtî, *Lübâb*, 152.

²⁹ Süyûtî, *Lübâb*, 152.

³⁰ Muhammet b. Cerîr b. Yezit Taberî Ebû Ca’fer, *Câmiü’l-Beyân an Tefsîri Â’yi’l-Kur’ân* (Kâhire: Müessesetü’r-Risâle, 2000), 14/273.

H. Peygamber (s) Tebûk gazvesine çıkmak istediğinde, Cedd b. Kays'ı sefere davet etti. Fakat Cedd kadınlara düşkün bir adam olduğunu ve şayet, Rumların kadınlarını görürse fitneye düşeceğini bahane göstererek katılmak istemedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ "Onlardan bana izin ver beni fitneye düşürme diyenler de vardır. Aslında onlar fitneye düşenlerdir. Şüphesiz cehennem kâfirleri kuşatmıştır" (Tevbe/49) âyetini indirdi."³¹ Bu âyet, Cedd b. Kays'ın mazeretinin geçersizliğini ifade etmiştir.

Cedd'in sefere katılmayıp, malıyla yardım etmek istemesi üzerine, onun hakkında "De ki: İster gönüllü ister gönülsüz olarak infâk edin. Nasılsa sizden asla kabul edilmeyecektir. Şüphesiz siz fâsık bir kavim oldunuz. Onların infâklarının kabul olmamasının nedeni, Allah'ı ve peygamberini inkâr etmeleri, namaza ancak tembelce gelmeleri ve isteksiz infâk yapmalarıdır." (Tevbe/53-54) âyetleri nâzil oldu.³² Bu hadisin bazı senetlerinde zayıflık vardır. Fakat şahitleri çoktur.³³

Mazeretsiz sefere katılmayanların şiddetle kınandığı âyetlerin nüzûlü üzerine, gerçekten mazereti olan müminler endişeye kapılarak acaba biz de cihada katılmakla yükümlümüüz? düşüncesiyle H. Peygamber'den (s) durumlarının açığa kavuşmasını istediler. Bununla ilgili Zeyd b. Sabit'ten gelen rivâyet şöyledir: Zeyd "Ben H. Peygamber'e (s) gelen vahiyleri yazarken, Berâe sûresinden seferle emrolduğumuz âyete geldiğimde, kalemi kulağıma koydum. H. Peygamber (s) nâzil olan âyetlere bakmaya başladı. Bu sırada âmâ biri gelerek: "Ey Allah'ın resûlü! Ben âmâyım, benim durumum ne olacak, diye sordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ "Allah'â ve Resûlüne sadık kalmak şartıyla, zayıflara, hastalara ve harcayacak bir şey bulamayanlara bir günah yoktur. Ayrıca ihsan sahiplerine de kınama yoktur. Allah, esirgeyici ve bağışlayıcıdır" (Tevbe/91) âyetini indirdi, demiştir.³⁴ Bu rivâyet, hasen kabul edilmiştir.³⁵

İbn Abbâs'dan gelen bir rivâyette ise bu âyetlerin nüzûl sebebi şöyle anlatılmıştır: H. Peygamber (s) insanlara kendisiyle gazâyâ çıkmaları için emir verdi. İçlerinde Abdullah b. Ma'kil el-Müzeni'nin de olduğu, sahabeden yedi kişi gelip, "Ey Allah'ın Resûlü! Bize bir binek ver" dediler. Bunun üzerine H. Peygamber (s): "Vallahi sizin bineceğiniz bir şey bulamıyorum" dedi. Bu kişiler de ağlayarak geri döndüler. Harcayacak bir şey ve binek bulamadıkları

³¹ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 14/287; Süyûtî, *Lübâb*, 153.

³² Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 14/294.

³³ Nâdî, *el-Makbûl*, 369.

³⁴ İbnü Ebî'l-Hatîm, *Tefsîrü Ebi'l-Hatîm*, 6/1864.

³⁵ Nâdî, *el-Makbûl*, 386.

için cihâddan geri kalmaları kendilerine zor geldi. Bunun üzerine Allah Teâlâ “Kendilerini cepheye sevketmen için sana gelip senin de kendilerine, sizi bindirecek bir şey bulamıyorum dediğin ve harcayacak bir şey bulamadıkları için gözlerinden yaşlar akıtarak geri dönenlere bir sorumluluk yoktur. Sorumluluk zengin oldukları halde senden izin isteyenleredir.” (Tevbe/92-93) âyetlerini indirdi.³⁶ Böylece bu âyetlerle fiziki veya maddi yönden gücü yetmeyenlerin muhsin olmaları şartıyla sefere katılmaktan muaf oldukları ifade edildi.

İkrime’den (v. 105/723) şöyle bir rivâyet gelmiştir: Bazı insanlar, bedevî olan kavimlerinin içinde kalıp onlara dini öğretiyorlardı. Fakat “Şayet savaşa çıkmazsanız, Allah sizi acıklı bir azap ile azaplandırır.” (Tevbe/39) âyeti nâzil olunca, münâfıklar “İnsanlar bedeviler içinde kaldı. Çölde kalan insanlar helak oldu” dediler. Bunun üzerine “Müminlerin tamamının savaşa katılması doğru değildir. Her topluluktan bir grubun, dinde derin bilgi sahibi olup, kavimleri savaştan döndüğünde onları uyarması için geride kalması gerekir. Umulur ki sakınırlar.” (Tevbe/122) âyeti nâzil oldu.³⁷ Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr “Müminler cihâda olan hırslarından dolayı, Hz. Peygamber (s) bir seriyye gönderdiğinde ona katılarak, Hz. Peygamber’i (s) tek başına zayıfların içinde Medine’de bırakıyorlardı. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu” demiştir³⁸

“Müminlerin tamamının savaşa katılması doğru değildir” âyetiyle ilgili benzer lafızlarla çok sayıda sebep-i nüzûl rivâyet edilmiştir. Bu rivâyetlerin ortak noktası müminlerin Kur’ân’ın sefer çağrısına hırslı olmaları nedeniyle ilim ve tebliğ görevlerini terkederek Medine’ye gelip sefere katılma istekleridir. Ancak nâzil olan âyetler ilmin de cihâd gibi önemli olduğunu hatırlatarak ilmin ihmal edilmemesini bildirmiştir.

Cihâdla ilgili öncelikle Huneyn gazvesinin hatırlatıldığı 25-27. âyetleri, savaşa çağrı yapan 29. âyet, insanların sefer karşısında gevşek davranmaları neticesinde savaşın umûmî cihâd anlamında olduğunu ifade eden 38-41. âyetleri inmiştir. Daha sonra münâfıkların sefere katılmamak için izin istemeleri ve Hz. Peygamber’in (s) vahiy inmeden onlara izin vermesinin değerlendirildiği, ٤٩-٥٢. âyetleri inmiştir. Münâfıkların imanları olmadığı için seferden kaçıp sadece cüzî bir şekilde yaptıkları infâkların kabul edilmediğini anlatan 53-54. âyetleri ve ardından fiziki veya maddi yönden sefere katılmaya gücü yetmeyen gerçek mazeret sahiplerinin seferden muaf olduklarını anlatan 91-93. âyetleri inmiştir. Son olarak tebliğle görevli olanların da seferden muaf olduklarını ifade eden 122. âyeti olmak üzere toplamda yirmi iki âyetle ilgili

³⁶ Süyûtî, *Lübâb*, 160.

³⁷ Süyûtî, *Lübâb*, 165-166.

³⁸ Süyûtî, *Lübâb*, 165-166.

sebeb-i nüzûl rivâyeti nakledilmiştir.

2. 2. Münâfıklarla İlgili Âyetler ve Nüzûl Sebepleri

Tevbe sûresinde münâfıklarla ilgili âyetlerin sebeb-i nüzulleri genellikle Tebûk seferiyle alakalı olup, münâfıkların seferden ve sefer için infâktan kaçmaları ve varlıklarını korumak için yaptıkları fitnelerle ilgilidir. Zaten sûrenin isimlerinin çoğu münâfıklarla ilgilidir.³⁹

1. “Hz. Peygamber (s) bir ganimeti dağıtırken, ona Zü’l-Huvaysıra adında birisi gelerek; “Adaletli ol” dedi. Hz. Peygamber (s) ona: “Yazık sana, şayet ben adaletli değilsem kim adaletli olabilir ki?” buyurdu. Bunun üzerine “Onlardan sadakalar konusunda sana dil uzatanlar vardır. Onlara verildiğinde razı olurlar, verilmediğinde anında öfkelenirler. Şayet onlar Allah ve resûlünün kendilerine verdiklerine razı olup, Allah bize yeter. Allah ve Resûlü bize lütfundan verecektir. Şüphesiz bizler Allah’a rağbet edenleriz, deselerdi, bu kendileri için daha hayırlı olurdu. Zekâtlar Allah’tan bir fariza olarak fakirler, miskinler, zekât memurları, kalpleri İslâma ısındırılanlar, köleler, borçlular, Allah yolunda cihâd edenler ve yolda kalmışlar içindir. Allah ilmiyle kuşatan ve hikmet sahibidir.” (Tevbe/59-60) âyet-i kerimelerini indi.⁴⁰ Bu rivâyete göre eleştiri yapanlar zekât veya ganimet dağıtımını nedeniyle münâfıklar olup Hz. Peygamber’i (s) eleştirerek adaletsiz olmakla suçlamışlardır. Ancak Hz. Peygamber (s) şer’i bir fariza olan zekâtı heva ve hevesine göre dağıtmaz. Diğer âyetle de açıklandığı gibi zekâtın verileceği yerler Allah tarafından belirlenmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in (s) taksimi Allah’ın taksimidir. Bu taksime rıza göstermeyip Hz. Peygamber’i (s) kınayıp eleştirmek münâfıklık alametidir.

2. Ebû Mes’ûd (v. 42/662) şöyle nakletmiştir: “Bize sadaka emredilince biz onları taşıyorduk. Ebû Ukayl yarım sa’ getirdi. Başka birisi ondan daha fazlasını getirdi. Abdurrahman b. Avf ise 4000 dirhem getirip, bu malımın yarısı diyerek hepsini infâk etti. Bunun üzerine münâfıklar: “Allah bunun sadakasına muhtaç değildir. Abdurrahman b. Avf ise ancak riya için infâk etmiştir” dediler. Bunun üzerine “Allah, sadakalar hususunda gönüllü infâk edenlerle, güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayan müminleri çekıştırıp onlarla alay edenleri, maskaraya çevirip onlarla alay etmiştir. Onlar için acıklı azap vardır” (Tevbe/79) âyetleri indi.⁴¹ Burada nâzil olan âyetlerle, müminlerin sefere olan motivelerini bozmak için yaptıkları infâklarla alay

³⁹ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (538/1144) Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi'l-Tenzil* (Beyrût: Dâru Kitâbi'l-Arabiyye, 1987), 2/241.

⁴⁰ Müslim, "Zekât", 142.

⁴¹ Buhârî, "Tefsîr", 10/2; Müslim, "Zekât", 72.

eden münâfıklar şiddetli bir şekilde kınanmıştır. Ayrıca asıl olanın infâkın miktarı olmayıp, infâk edenin niyeti olduğunu açıklanmıştır.

3. İbn Abbâs'tan nakledildiğine göre: “Nebtel b. Hâris, Hz. Pegamber’e (s) gelip, meclisinde oturarak, onun sözlerini münâfıklara naklederdi. Ona böyle yapmamasını hatırlatan insanlara da “O bir kulaktır ne desek bizi dinliyor” diyerek cevap verirdi. Bunun üzerine, Allah Teâlâ “Onlardan kimisi de peygamberi incitip “O bir kulaktır” der. De ki: “O, sizin için bir hayır kulağıdır” (Tevbe/61) âyetini indirdi.”⁴² Bu hadis sahîh kabul edilmiştir.⁴³

4. Cûlas b. Süveyd ve Vedîâ b. Sabit’in de içlerinde bulunduğu bir grupmünâfık bir araya gelip konuştular. Yanlarında da Amir b. Kays adında ensar’dan bir genç vardı. O gence hakaret edip hakkında konuştuktan sonra: “Vallahi şayet Muhammed’in dedikleri hak ise, biz elbette eşeklerden daha şerliyiz, dediler.” Bunun üzerine Ensâr’dan olan genç sinirlenip: “Vallahi Muhammed’in (s) söyledikleri haktır. Siz ise elbette eşeklerden daha şerlisiniz” dedi. Hz. Peygamber’e (s) onların söyledikleri haber verilince, Amir’in yalancı olduğuna dair ona yemin ettiler. Amir ise, onların yalancı olduklarına yemin ederek “Ey Allah’ım! Doğru söyleyenlerin doğruluğu ve yalancıların yalanı ortaya çıkmadan bizi birbirimizden ayırma” diye dua etti. Bunun üzerine “Sizi razı etmek için Allah’a yemin ederler. Hâlbuki şayet iman ediyor iseler, Allah ve Resûlü razı edilmeye daha layıktır” (Tevbe/62) âyeti indi.⁴⁴

5. İbn Ömer’den nakledildiğine göre: “Tebûk gazvesinde münâfıklardan birisi, Hz. Pegamber’i (s) ve müminleri kastederek: “Şu Kur’ân okuyanlarımız gibi oldukça geniş karınılar, yalan söz söyleyenler, düşmanla karşılaştığında alabildiğine korkak olanları görmedim” dedi. Bunun üzerine bir adam ona: “Yalan söyledin, fakat sen bir münâfıksın. Bunu kesinlikle Hz. Pegamber’e (s) haber vereceğim” deyip, bu sözü Hz. Pegamber’e (s) ulaştırınca “Siz Allah’la, âyetleriyle ve Resûlüyle mi eğleniyordunuz? Mazeret öne sürmeyin. Siz îmânınızdan sonra küfre girdiniz” (Tevbe/64-65) âyetleri indi.⁴⁵ Bu hadis de sahîh kabul edilmiştir.⁴⁶

6. İbn Abbas’tan rivâyet edildiğine göre: “Culâs b. Süveyd, Tebûk savaşında Hz. Pegamber’den (s) geride kalanlardan idi. Culâs: “Hz. Pegamber’i (s) kastederek şayet bu adam doğruysa, biz eşeklerden daha kötüyüz” dedi. Umeyr b. Sa’d, onun bu sözünü, Hz. Pegamber (s)’e ulaştırdı. Culâs: “Öyle

⁴² İbnü Ebî’l-Hatîm, *Tefsîrû Ebi’l-Hatîm*, 6/1826.

⁴³ Nâdî, *el-Makbûl*, 373.

⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi’l-Kurân*, 8/193.

⁴⁵ İbnü Ebî’l-Hatîm, *Tefsîrû Ebi’l-Hatîm*, 6/1829.

⁴⁶ Nâdî, *el-Makbûl*, 375.

demedim” diye yemin etti. Allah Teâlâ “O sözü söylemediklerine dair Allah’a yemin ederler. Halbuki onlar küfür sözünü söyleyip Müslümân olduktan sonra kâfir oldular” (Tevbe/74) âyetini indirdi. İnsanlar Culâs’ın tevbe edip, tevbesinin güzel olduğunu zannettiler.”⁴⁷ Bu hadis de sahîh kabul edilmiştir.⁴⁸

Enes b. Mâlik’ten rivâyet edildiğine göre o şöyle anlatmaktadır: “Zeyd b. Erkam, Hz. Peygamber (s) bir gün hutbe okurken münâfıklardan bir adamın: “Eğer bu doğru, gerçek ise biz eşeklerden daha kötüyüz” dediğini duyup, bunu Hz. Peygamber’e (s) iletmıştır. Bu sözü söyleyen münâfık ise söylediğini inkâr etmiş ve bunun üzerine Allah Teâlâ “O sözü söylemediklerine dair Allah’a yemin ederler. Halbuki onlar küfür sözünü söyleyip Müslümân olduktan sonra kâfir oldular” âyet-i kerimesini indirmiştir.”⁴⁹ Sebeb-i nüzûl olarak nakledilen bu rivâyet sahihtir.⁵⁰

Son üç maddedeki âyet grublarıyla alakalı nakledilen sebeb-i nüzûl rivâyetleri farklı âyetler için benzer rivâyetler olup, bu rivâyetlerin ortak noktası, münâfıkların İslâm ve nübüvvetle ilgili yanlış şeyler söylemeleri, fakat onların sözleri Hz. Peygamber’e (s) ulaşınca yeminler ederek söylediklerini inkâr etmeleridir. Ancak nâzil olan âyetler onların yeminlerinde yalancı olduklarını bildirmiştir.

7. Ebu Ümâme el-Bâhilî’den gelen bir rivâyete göre “Sa’lebe b. Hâtıb’ın Hz. Peygamber’den (s) Allah’ın kendisine mal bol vermesi için istekte bulunması ve şayet kendisine çok mal verilirse Allah’ın ondaki hakkını vereceğine söz vermiştir. Fakat Allah kendisine lutfundan verip onu zenginleştirdiği halde, sözünü yerine getirmeyerek zekâtı vermekten imtina etmesi üzerine Allah Teâlâ da “Onların içinde şayet Allah bize lutfundan verirse kesinlikle bolca sadaka verip, Allah’ın salih kullarından oluruz, diye söz verenler vardır. Fakat Allah onlara lutfundan verince onda cimrilik yaparak arkalarını dönüp gittiler. Allah’a verdikleri sözü tutmadıkları ve yalan söylemelerinden dolayı Allah, onunla karşılaşacakları güne kadar onların kalplerine nifâk yerleştirmiştir. Onlar, Allah’ın onların sırlarını ve fısıldaştıklarını bildiğini ve Allah’ın gaybleri en iyi bilen olduğunu bilmiyorlar mı?” (Tevbe/75-78) âyetlerini indirdi.”⁵¹ Diğer bir görüşe göre, Hz. Ömer’in bir kölesi, Sa’lebe’nin bir arkadaşını öldürmüştü. Sa’lebe, “Şayet onun diyetini alırsam, ondaki Allah’ın hakkını ödeyeceğim” dedi. Fakat diyet eline geçince bunu yapmadı. başka

⁴⁷ Süyûtî, *Lübâb*, 156.

⁴⁸ Nâdî, *el-Makbûl*, 378.

⁴⁹ Süyûtî, *Lübâb*, 156.

⁵⁰ Nâdî, *el-Makbûl*, 378.

⁵¹ İbnü Ebî'l-Hatîm, *Tefsîrü Ebi'l-Hatîm*, 6/1848.

bir görüş ise yine Sa'lebe'nin, Şam'dan gelecek bir malı için nezir yaptığını, fakat malı gelince nezirini yerine getirmedigine dairdir.⁵² Benzer bir rivâyette Hatip b. Ebî Belta için anlatılmıştır.⁵³ İbnü'l-Arabî bu olayın Sa'lebe için sahîh olduğunu söylemiştir.⁵⁴ Kurtubî ise Sa'lebe hakkında anlatılan olayın sahîh olmadığını bunun bazı münâfıklarla ilgili olduğunu söylemiştir.⁵⁵ İbn-i Kesir ise kritik yapmadan ilgili rivâyeti nakletmekle yetinmiştir.⁵⁶

Müfessirlerin bir kısmı bu âyet grubuyla ilgili sebab-i nüzûl rivâyetlerinin Sa'lebe ve Hatip b. Ebî Belta ile ilgili olduğunu kabul etmemişlerdir. Bunun sebebi, Sa'lebe ve Hatip b. Ebî Belta'nın Bedir savaşına katılmaları ve Hz. Peygamber'in (s) Bedir savaşına katılanlarla ilgili Hz. Ömer'e hitaben "Ne biliyorsun belki de, Allah Teâlâ onların durumlarına muttali olup dilediğini yapın sizi affettim" demesidir.⁵⁷ Sebeb-i nüzûlle ilgili anlatılan rivâyetin sıhhati hususunda ihtilaf olmakla beraber, müfessirlerin çoğu Sa'lebe ve Hatip b. Ebî Belta için sahîh olmaması yönüne meyletmişlerdir. Bizde hem söz konusu sahâbelerin durumları, hem de âyette cemi' lafzının kullanılmış olmasını göz önünde bulundurarak âyetlerin münâfıkların genelinin tutumları üzerine indiğini düşünüyoruz. "Onlardan öyleleri vardır" ifadesinden olayın vaki olduğunu, ancak zikredilen âyetlerin adı geçen şahıslarla ilgili olmayabileceğini düşünüyoruz.

Dahhâk (v. 105/723) "MünâfıklarınTebûk'ten dönüşte geceleyin Akabe .8 mevkiinde Hz. Peygamber'e suikast planlamaları üzerine Allah Teâlâ "Onlar, başaramayacakları şeye de teşebbüs ettiler" âyetini indirdi" (Tevbe/74) demiştir⁵⁸

9. İbn Abbâs'tan gelen bir rivâyete göre "Allah münâfıkları rezil etmiştir. Onlar için acıklı azap vardır" (Tevbe/74) âyeti inince münâfıkların bir kısmı Hz. Peygamber'e (s) gelip, kendileri için istiğfâr etmesini istediler. Hz. Peygamber (s) de onlar için istiğfâra başlayınca "İster onlar için istiğfâr dile ister dileme!" (Tevbe/80) âyeti nâzil oldu.⁵⁹ Hz. Peygamber (s) "İster onlar

⁵² Ebû Bekr İbnü'l-Arabî Muhammet b. Abdillâh (543/1148), *Ahkâmü'l-Kur'an* (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 2/546.

⁵³ Ebû Mansûr Mâtürîdî Muhammet b. Muhammed (333/944), *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 5/432.

⁵⁴ İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 2/546.

⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kurân*, 8/209.

⁵⁶ İbnü'l-Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 4/183.

⁵⁷ Buhârî, "Meğâzî", 9.

⁵⁸ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 257.

⁵⁹ Ebû Abdillâh Râzî Fahrettin, Muhammet b. Ömer (606/1210), *Mefâtihü'l-Ğayb* (Beyrût: Dârü

için istiğfâr dile ister dileme!” âyeti nâzil olunca, yetmiş sayısını ruhsat kabul ederek münâfıklar için gerekirse yetmişten fazla istiğfâr edeceğini söyledi. Bunun üzerine “Onlar için ister istiğfâr et ister istiğfâr etme. Onlar için aynıdır. Allah onları asla affetmeyecektir” (Münâfıkûn/6) âyet-i kerimesi indi.”⁶⁰

10. Abdullah İbn Ömer’den şöyle nakledilmiştir: “Abdullah b. Übeyy vefat ettiğinde, oğlu, Resûlullâh’a (s) gelip babasını kefenlemek için gömleğini istedi. Hz. Peygamber (s) de ona gömleğini verdi. Sonra oğlu, Hz. Peygamber’den (s) babasının cenaze namazını kılmasını istedi. Hz. Peygamber (s) onun cenaze namazını kılmak için ayağa kalkınca, Hz. Ömer ayağa kalkıp Hz. Peygamber’in (s) elbisesini çekti ve “Ey Allah’ın Resûlü! Rabbin seni münâfıkların namazını kılmaktan nehyetmişken sen onun namazını mı kılacaksın?” dedi. Hz. Peygamber (s) “Allah, ister onlar için istiğfâr dile ister dileme! Sen onlara yetmiş defa istiğfâr dilesen” diyerek beni muhayyer bıraktı. Ben yetmiş aşacağım” dedi. Hz. Ömer: “O münâfıktır” dedi. Fakat Hz. Peygamber (s) onun namazını kıldı. Bunun üzerine Allah Teâlâ “Onlardan ölen hiçbirinin namazını kılma. Kabri başında da durma. Çünkü onlar Allah’ı ve Resûlünü inkar edip fasık olarak öldüler” âyetini indirdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s) vefat edinceye kadar ne münâfıkların üzerine namaz kıldı. Ne de onların kabrinin başında durdu.”⁶¹

Hz. Ömer’in (r.a.) “Ey Allah’ın Resûlü! Rabbin seni münâfıkların namazını kılmaktan nehyetmişken sen onun namazını mı kılacaksın?” cümlesi sanki münâfıkların namazlarını kılma nehyinin daha önce bilindiğine çağrışım yapıyor. Ancak sebep-i nüzûl rivâyetlerinde söz konusu nehyin Hz. Peygamber’in (s), Abdullah b. Übeyy’in cenaze namazını kıldıktan sonra geldiği ifade edilmiştir. Bu durumda Hz. Ömer’in münâfıklar için istiğfârın yasaklanmasından, evleviyetle onların namazlarının da yasaklanmış olabileceğini düşünmesi mümkündür. Hz. Peygamber’in (s) ona verdiği cevapta bu görüşü desteklemektedir.

Sonuç olarak, Münâfıklar ganimet ve zekâtın dağıtılmasına itiraz edip, kendilerine veya kendi istediklerine verilmesini isteyince ٦٠-٥٩. âyetleri nazil olarak, infâkın dağıtılacağı gruplar açıklanmıştır. Münâfıkların, Hz. Peygamber’in (s) itibarını zedelemek için “O bir kulaktır” demeleri üzerine 61. âyet inerek, Hz. Peygamber’e (s) sözle bile eziyet etmenin acıklı azaba neden olacağını açıklamıştır. Münâfıkların İslâm ve Müslümanlar hakkında yanlış şeyler söylemeleri, durum Hz. Peygamber’e (s) bildirilince yemin ederek

İhyâi Tûrâsi’l-Arabiyye, 1999), 16/111.

⁶⁰ Taberî, *Câmiü’l-Beyân*, 14/395.

⁶¹ Buhârî, “Tefsîr”, 9/12; “Müslim, Sıfâtü’l-Münâfıkîn”, 3.

söylediklerini inkar etmeleri üzerine 62-66. âyetleri ve Hz. Peygamber'e (s) suikast tertip etmeleri üzerine 74. âyet nâzil olarak onların yalancı olduklarını haber vermiştir. Sa'lebe ile ilgili olduğu iddia edilen 75-78. âyetleri eline mal geçerse infâk edeceğine dair söz verip, eline mal geçtiğinde sözünü yerine getirmeyen insanlarla ilgilidir. Münâfıkların sefer için gönüllü olarak infâk eden Müslümanlarla alay etmeleri üzerine 79. âyet inerek bu davranışlarının azaba neden olacağı bildirilmiştir. Hz. Peygamber'in (s) münâfıklar için istiğfâr etmesi üzerine 80. âyet nâzil olarak onlar için yapılan istiğfâr nehyedilmiştir. Hz. Peygamber'in (s) münâfıkların reisi Abdullah b. Übeyy'in cenaze namazını kılması üzerine 84. âyet inerek münâfıkların cenaze namazlarının kılınmasını yasaklamıştır.

Münâfıklar başlığı altında 8 âyet grubu olmak üzere toplam 16 âyetle ilgili sebab-i nüzûl rivâyeti tespit edilmiştir. Sa'lebe kıssası hariç bu rivâyetlerin çoğunun sahîh olduğunu söylemek mümkündür.

2. 3. Tevbeyle İlgili Âyetler ve Sebeb-i Nüzûlleri

Tevbe sûresinin ismini kendisinden aldığı tevbeyle ilgili Ka'b b. Malik ve iki arkadaşı ve Ebû Lübebe ve arkadaşlarından bahseden âyetler olmak üzere iki ayrı âyet grubuyla sebab-i nüzûl rivâyeti nakledilmiştir.

1. Ka'b b. Malik, Hilal b. Ümeyye ve Mürare b. Rebi' Tebûk seferine katılmamışlardır. Tebûk savaşından dönüşte Hz. Peygamber (s) mescitte oturup savaşa katılmayanların mazeretlerini dinleyince seksen küsur münâfık yalan mazeretler beyan ederek Hz. Peygamber'den (s) özür dileyince, bu üç kişi mazeretlerinin olmadığını ve mazeretsiz olarak savaşa katılmadıklarını beyan etmişlerdir. Hz. Peygamber (s), doğru söyleyen üç kişinin durumlarıyla ilgili vahiy gelmesini beklemiştir. Bu nedenle âyette durumları geri bırakılanlar anlamında haklarında خُلفوا tabiri kullanılmıştır. Bu üç kişi elli gün toplumdan ve ailelerinden tecrit edilmiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ "Seferden geri bırakılan üç kişinin tevbesini de kabul etmiştir. Öyle ki yeryüzü bütün genişliğine rağmen onlara dar gelmiş, nefisleri kendilerini iyice sıkışmış ve nihâyet Allah'tan başka sığınaklarının olmadığını iyice anlamışlardı. Nitekim tevbe ettikleri için Allah tevbelerini kabul etti. Şüphesiz Allah tevbeleri çokça kabul eden ve merhametli olandır. Ey imân edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve sadıklarla beraber olun." (Tevbe/118-119) âyetlerini indirdi.⁶²

Söz konusu sahâbeler öncelikle yaptıkları hatadan pişman olup, Hz. Peygamber'e doğruyu itiraf etmişlerdir. Bu nedenle durumlarının açıklığa kavuşturulması ertelenmiştir. Dolayısıyla tevbenin kabul şartlarından birincisi

⁶² Buhârî, "Tefsîr", 9/18; Müslim, "Tevbe", 53.

olan sadık bir şekilde pişmanlık şartını yerine getirmişlerdir. Daha sonra veryüzü bütün genişliğine rağmen kendilerine dar gelmiş ve iç alemlerinde iliklerine kadar yaptıkları hatanın üzüntüsünü yaşayıp, tek kurtuluş yolunun, yine Allah’a sığınmak olduğunu anlayarak, sabırla onun kapısında durmaya devam etmişlerdir. Bu şartları yerine getirdikleri için tevbelerinin kabul edildiği nâzil olan âyetlerle tasdik olmuştur.

2. Ebû Lübabe ve arkadaşlarının affedilme kıssaları tevbeleri kabul edilen Ka’b b. Malik ve diğer iki arkadaşının kıssalarından farklıdır. Bunlar Tebûk gazvesine katılmayanlarla ilgili kınama ifade eden âyetlerin nâzil olduğunu duyunca, kendilerini Mescidi Nebevî’nin direğine bağlayarak, “Hz. Peygamber (s) gelip bizi çözmedikçe kendimizi çözmeyeceğiz ve asla yemeyeceğiz ve içmeyeceğiz” demişlerdir. Onyedinci gün bu şekilde aç susuz mecsidin direğine bağlı kalmışlardır. Onların bu sözleri üzerine, Hz. Peygamber’de (s) “Hakkınızda âyet inmedikçe ben de sizi çözmeyeceğim” demiştir. Bir müddet sonra “Diğer bir kısım Müslüman da vardır. Bunlar günahlarını itiraf etmişlerdir. Bunlar salih amelle kötü ameli karıştırmışlardır. Umulur ki Allah onları affeder. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir” (Tevbe/102) âyeti nâzil olunca, bunlar Hz. Peygamber’e (s) “Bizi cihâddan alıkoyan mallarımızı bizden al” diye istekte bulunmuşlardır.

Hz. Peygamber’in (s) bu konuda: “Vahiy gelirse veya savaş olursa mallarınızı alabilirim” demesi üzerine “Onların mallarından kendilerini temizleyip arındırman için biraz sadaka al ve onlara dua et. Şüphesiz senin duân onlar için sükûnettir. Allah işiten, bilendir” (Tevbe/103) âyeti nâzil olmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s)’de mallarının üçte birini almıştır.⁶³ Bu rivâyetler sahîh olarak nakledilmiştir.⁶⁴

Tevbesi kabul edilenlerin birinci grubu Ka’b b. Mâlik ve iki arkadaşdır. Bunlar hatalarını açıkça kabul edip geçerli mazeretleri olmadığını açıklayıp elli gün bekledikten sonra haklarında 118-119. âyetleri nâzil olmuş ve tevbelerinde samimi oldukları bildirilerek affedildikleri açıklanmıştır. Tevbeleri kabul edilen diğer bir grup ise Ebû Lübâbe ve arkadaşlarıdır. Bunlar kendilerini mecsidin direğine bağlayarak affedilmeyi beklemişlerdir. Bunlar onyedinci gün mecsidin sütunlarına bağlı kaldıktan sonra onlar hakkında 102-105. âyetleri nâzil olarak onların da affedildikleri bildirilmiştir. İki ayrı âyet grubunun bilinen kişilerin tevbelerinin kabul edildiğini vahiyle bildirmiş olması önemli bir husustur. Bu durumda tevbelerin kabulüne dair altı âyetin nüzûl sebebi bulunmaktadır.

⁶³ Taberî, *Câmiü'l-Beyân*, 14/455.

⁶⁴ Nâdî, *el-Makbûl*, 387-388.

2. 4. Müşriklerle Yönelik İstiğfârî Konu Edinen Âyetler ve Nüzûl Sebepleri

Müşrikler için istiğfârla ilgili âyetlerin, çok sayıda sebab-i nüzûl rivâyeti gelmiş olup, bunlar şöyle sıralanabilir: Birinci rivâyet Said b. Müseyyeb'in (v. 94/713), babasından naklettiğine göre Ebû Tâlib'in ölümü üzerine Hz. Peygamber'in (s) "Nehyedilmediğim müddetçe senin için istiğfâr etmeye devam edeceğim" demiştir. Bunun üzerine "Cehennem ehli oldukları kesin olarak ortaya çıktıktan sonra, peygamberin ve müminlerin, yakın akrabaları bile olsa, müşrikler için istiğfâr dilemeleri yakışmaz İbrahim'in babasına istiğfârı ise ancak ona verdiği bir sözden dolayı idi. Onun Allah'a düşman olduğu ortaya çıktıktan sonra, ondan uzaklaştı. Şüphesiz İbrahim, çok içli ve yumuşak huyluydu." (Tevbe/113-114) âyetleri nâzil oldu.⁶⁵ Diğer bir rivâyete göre Hz. Ali, bir adamın, müşrik olan anne ve babası için istiğfâr ettiğini işitip, bunu Hz. Peygamber'e (s) heber vermesi üzerine bu âyetler nâzil olmuştur. Tirmizî'de ve başka birçok hadis eserinde benzer lafızlarla rivâyet edilen bu hadis sahîh ve hasen bir hadis olarak değerlendirilmiştir.⁶⁶ Abdullah İbn Mes'ûd'un rivâyetine göre ise, Hz. Peygamber'in (s) annesi için Allah'tan dua etmek istemesi üzerine Tevbe sûresinin ilgili âyetleri (١١٤-١١٣) nâzil oldu.⁶⁷

İbn Hacer (v. 852/1449) söz konusu âyetin birden fazla nüzûl sebebinin olabileceğini birinci sebebin Ebû Tâlib'in durumu, sonraki sebeplerin ise Hz. Ali'nin rivâyet ettiği kıssa ile Hz. Peygamber'in (s) annesiyle ilgili anlatılan rivâyet olabileceğini ifade etmiştir.⁶⁸ Zerkeşî (v. 794/1392) ise yukarıda Ebû Talip'le ilgili zikrettiğimiz rivâyeti aktardıktan sonra şöyle bir izahta bulunmuştur: "Bu âyetin son dönemde indiği ittifak edilen bir husustur. Ebû Tâlib'in vefatı ise Mekke dönemindeydi. Dolayısıyla bu âyet için taaddüd-ü nüzûl durumu olduğunu, ancak son olarak buraya konulduğunu söyleyebiliriz" demiştir.⁶⁹

Müşrikler için doğrudan istiğfârî yasaklayan ve yasaklama gerekçesini anlatan iki âyet için farklı nüzûl sebebi rivâyet edilmiştir. Bu sahîhrivâyetler benzer konuları farklı kişiler için zikrettiğinden bu âyetlerle ilgili taaddüd-ü nüzûl konusundan bahsedilmiştir.

⁶⁵ Buhârî, *el-Câmiü's-Sahîh*, "Tefsîr"/16.

⁶⁶ Tirmizî, "Tefsîr", 10/16.

⁶⁷ Süyûtî, *Lübâb*, 164.

⁶⁸ Süyûtî, *Lübâb*, 165.

⁶⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/31.

2. 5. Mescidlerle İlgili Âyetler ve Sebeb-i Nüzûlleri

Mescidlerle ilgili üç âyet grubunun nüzûl sebebi rivâyet edilmiştir. Bunlar mescidlerin imarı, Ka'be'nin yönetimi, Ka'be'ye yaklaşmak ve münâfıkların inşa ettikleri Mescid-i Dırâr'la ilgilidir.

1. Nu'man b. Beşir (v. 64/684) "Ben Hz. Peygamber'in (s) minberinin yanında sahabeden bir grubun içindeydim. Onlardan birisi: "Ben Müslüman olduktan sonra hacılara su verme dışında hiçbir hayır amel yapmadığımı önemsemem" dedi. Bir başkası: "Ben Ka'be'yi imar etme dışında hiçbir amel yapmadığıma önem vermem" dedi. Bir diğeri ise: "Allah yolunda cihâd, sizin söylediklerinizden daha hayırlıdır" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer onlara kızıp, "Hz. Peygamber'in (s) minberinin yanında sesinizi böyle yükseltmeyin. Ben namazı kılınca Hz. Peygamber'in (s) yanına gider ve sizin ihtilaf ettiğiniz konuyu Resûlullâh'a (s) danışırım" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ "Müşriklerle, kendileri küfürlerine şahitlik ediyorken, Allah'ın mescitlerini imar etmeleri yaraşmaz. Böylelerinin amelleri boşa gitmiş olup, ateşte de ebedidirler. Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe îman edip, namazı ikame ederek zekâtı verenler ve Allah'tan başkasından korkmayanlar imar ederler. İşte bunların hidâyete erenlerden olmaları umulur. Sizler hacılara su verip Mescid-i Harâm'ı i'mar etmeyi, Allah'a ve ahiret gününe îman edip Allah yolunda cihâd etmekle aynı mı yaptınız? Allah katında bunlar elbette eşit olmazlar. Allah, zalimler topluluğunu hidâyet etmez." (Tevbe/17-19) kısmına kadar indirdi."⁷⁰Bu âyet grubunun nüzûl sebebiyle ilgili ayrıca Ali bin Ebî Talha tarikandan İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Hz. Abbas, Bedir savaşında esir düşünce: "Siz Müslüman olmadaki, hicret etmede ve cihâd etmekte bizi geçtiyseniz, şüphesiz biz Mescid-i Harâm'ı imar ediyor, hacıları su veriyor ve köleleri özgürlüklerine kavuşturuyoruz" demiştir. Bunun üzerine Allah Teâlâ "Sizler hacılara su verip Mescid-i Harâm'ı i'mar etmeyi, Allah'a ve ahiret gününe îman edip Allah yolunda cihâd etmekle aynı mı yaptınız? Allah katında bunlar elbette eşit olmazlar. Allah, zalimler topluluğunu hidâyet etmez" âyetini indirdi."⁷¹Bu âyet grubuna göre müşrik olup bazı iyi işlere aracılık eden insanlarla bir rivâyette geçtiği üzere Müslümân olup kendi yaptığı amelin daha hayırlı olduğunu iddia edenler arasında tartışma çıkmıştır. Nâzil olan âyetler ise Allah'a ve ahiret gününe iman edip, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihâd etmenin daha faziletli olduğunu açıklayarak nâzil olmuştur. Dolayısıyla bu konudaki belirsizliği gidermiştir. Müşriklerin yaptıkları işlerin ise imanları olmadığı için boşa gittiğini hatırlatmıştır.

2. Müşrikler ticâret için Mescid-i Harâm'a ve Mekke'ye gelerek, eski

⁷⁰ Müslim, "İmâre", 111.

⁷¹ Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, 244.

inaçlarına göre tavaf ediyorlardı. Onları engellemek için “Ey iman edenler, şüphesiz müşrikler necistirler. Öyleyse bu yıllarından sonra Mescid-i Harâm’a yaklaşmasınlar. Şayet fakirlikten korkarsanız, Allah dilerse sizi yakında kendi lutfu ile zengin kılar. Şüphesiz, Allah, âlîm ve hikmet sahibidir.” (Tevbe/28) âyetleri nâzil olmuştur.⁷² Bu âyet sûrenin başındaki âyetlerde geçen hükümlerin özeti olarak müşriklerin Mescid-i Harâm’a yaklaşmalarını yasaklamıştır. Müşrik ve kafirlerin diğer mescidlere yaklaşmalarıyla ilgili ise mezhepler arasında ihtilaflar bulunmaktadır.

3. Mescidlerle ilgili diğer bir konu ise Mescid-i Dırâr konusudur. Buna göre, Ebû Rahim Ğıfârî, Mescid-i Dırâr’ı bina edenler, Hz. Peygamber (s) Tebûk’e hazırlanıyorken gelip “Ey Allah’ın Resûlü! Biz hasta ve muhtaçların, soğuk kış ve yağmurlu gecelerde gelebilmeleri için bir mescit bina ettik. Senin bize gelip orada namaz kılmanı istiyoruz” dediler. Hz. Peygamber (s): “Biz şimdi sefere çıkmak üzereyiz. İnşâallah seferden döndüğümüzde size gelip, sizin için orada namaz kılarız” dedi. Hz. Peygamber (s), dönüşte Medine’ye yaklaşınca Allah Teâlâ “Zarar vermek, küfre destek olmak, müminler arasında tefrika çıkarmak ve daha önce Allah ve peygamberle savaşanlar için gözcülük etmek için Mescid-i Dırâr’ı bina edenler vardır. Bunlar kesinlikle bizim güzellikten başka niyetimiz yoktur, diye yemin ederler. İşte Allah onların yalancı olduklarına şahitlik yapmaktadır” (Tevbe/107) âyetlerini indirdi. Hz. Peygamber (s), Malik b. Haş’em, Ma’n b. Adî ve iki kardeşini çağırıp: “Ehli zalim olan şu mescide gidip, onu yakıp yıkın,” dedi. Onlarda öyle yaptılar.⁷³ İsnadı hasen olan bu hadisin benzerleri ve şahitleri çoktur.⁷⁴

İbn-i Abbâs’tan da Mescid-i Dırâr’la ilgili şöyle rivâyet edilmiştir: Ensardan bir grup insan bir mescit bina ettiler. Bunun üzerine Ebû Amir onlara “Mescidinizi yapıp gücünüz oranında kuvvet ve silah hazırlayın. Ben Rum Meliki Kayser’e gidip Rumlardan bir orduyla gelip Muhammed ve ashabını çıkaracağım” dedi. Bunlar mescitlerini bitirince Hz. Peygamber’e (s) gelip: “Mescidimizin binasını bitirdik. Senin gelip içinde namaz kılıp bize bereketle duâ etmeni istiyoruz” dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ “Zarar vermek, küfre destek olmak, müminler arasında tefrika çıkarmak ve daha önce Allah ve peygambere karşı savaşan kişi lehine gözcülük yapmak için Mescid-i Dırâr’ı yapanlar vardır” (Tevbe/107) âyetini sonuna kadar indirdi.⁷⁵ Bu hadis hasen kabul edilmiştir.⁷⁶

⁷² İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 2/467.

⁷³ Süyûtî, *Lübâb*, 162.

⁷⁴ Nâdî, *el-Makbûl*, 390.

⁷⁵ Süyûtî, *Lübâb*, 162.

⁷⁶ Nâdî, *el-Makbûl*, 391.

Mescidlerle ilgili üç ayrı âyet grubu sûrede yer almıştır. Bunlardan birincisi mescidlerin imarı ve yönetimiyle ilgili olup, bu konuda 17-22. âyetleri nâzil olmuştur. Âyetler mescidlerin maddi ve manevi imarının müminlerin görevi olduğunu ifade etmiştir. Mescidlerle ilgili diğer bir konu ise müşriklerin Mescid-i Harâm'da tevhide aykırı tavaf yapmaları sonucu 28. âyet nâzil olarak, müşriklerin şirk adetlerine göre tavaf etmelerini yasakladığı gibi, onların Mescid-i Harâm'a yaklaşmalarını da yasaklamıştır.

Mescid-i Dırâr'ın yapılışındaki hedef Müslümanların birliğini bozarak aralarında ayrılık çıkarmak ve Ebû Amir el-Fasık için gözcülük yapıp bilgi toplamaktı. Mescid çatısı altında dikkat çekmeden fitne çıkarmak ve deyim yerindeyse istihbarat toplamaktı. Ancak daha önce bireysel olarak münâfıklarakarşı hoşgörülü davranan Hz. Peygamber (s), yaptıkları mescidi yaktırarak münâfıkların organize güç olup kurumsallaşmalarının önünü kesmiştir. Mescid-i Dırâr'ın yapılışından dolayı 107-110. âyetlerinâzil olmuştur. Bu âyetlerden üç tanesi Mescid-i Dırâr ile ilgiliyken bir tanesinde ona alternatif olan, ehli takva insanların takva temeli üzerine kurdukları, Allah tarafından da sevilen mescidi takvayla ilgilidir.

SONUÇ

Tevbe sûresi bağlamında tefsîrin sebep-i nüzûl ile ilişkisinin canlı olduğu görülmüştür. Deyim yerindeyse her olayın veya sergilenen her tutumun akabinde, o olayı veya durumu açıklayan âyet veya âyet grubunun nâzil olduğu görülmektedir. Tespitlerimize göre Tevbe sûresinden elli yedi âyet hakkında sebep-i nüzûl rivâyeti nakledilmiştir. Bazı âyetlerle ilgili tefsîr bilgisi veya âyetin hükmünün kapsamı mahiyeti taşıyan bazı rivâyetlerle karşılaşmak mümkündür. Ancak biz makalemizin sınırları çerçevesinde ikinci kısma değinmedik.

Cihâdla ilgili Huneyn gazvesinin hatırlatıldığı üç âyet ve Tebûk seferine çağrı, sefere katılmakla yükümlü olanlar ve seferden muaf olanlardan bahseden âyetlerle, genel olarak Tebûk seferinin değerlendirildiği on dokuz âyet olmak üzere toplamda yirmi iki âyetle ilgili sebep-i nüzûl rivâyeti nakledilmiştir.

Münâfıklar başlığı altındaki sekiz âyet grubuyla ilgili olmak üzere toplamda on altı âyetle ilgili sebep-i nüzûl rivâyeti tespit edilmiştir. Bu âyetler genel olarak münâfıkların Tebûk gazvesi için sefer ve infâk çağrılarına karşı sergilediği tutumlarla ilgilidir.

Tevbeyle ilgili iki ayrı âyet grubuyla ilgili olmak üzere toplamda altı âyet için nüzûl sebebi bulunmaktadır. Tevbeyle ilgili pekçok âyet ve hadis bulunmakla beraber ilk defa vahiy tarafından tevbeleri kabul edilen insanların haber

verilmesi önemli bir husus olarak değerlendirilmelidir.

Müşrikler için doğrudan istiğfârı nehyeden ve bu nehyin gerekçesini anlatan iki âyet için farklı nüzûl sebepleri rivâyet edilmiştir. Bu sahîh rivâyetler benzer konuları farklı kişiler için zikrettiğinden bu âyetlerle ilgili taaddüd-ü nüzûl konusundan bahsedilmiştir.

Mescitlerle üç âyet grubuyla ilgili olmak üzere toplam on bir âyet için sebep-i nüzûl rivâyet edilmiştir. Bu âyetler, mescidlerin maddi ve manevi açıdan imarı, Ka'be'nin yönetimi, mescidlere ve Ka'be'ye yaklaşmak ve münâfikların inşa ettikleri Mescid-i Dırâr'ın durumuyla ilgilidir.

Tevbe sûresinin bazı âyetleri hakkında sebep-i nüzûl rivâyeti nakledilmemiştir. Hakkında hiç nüzûl sebebi rivâyeti olmayan âyet sayısı otuz civarındadır. Bazı âyetler içinse nakledilen rivâyetler sebep-i nüzûl ilmi açısından hadis olarak değerlendirilmemiştir. Sûrenin ilk on iki âyetiyle ilgili bazı müfessirler tarafından nüzûl sebebi olarak zikredilen görüşler hadis tekniği açısından yeterli görülmediği için esbâb-ı nüzûl eserlerinde sebep-i nüzûl rivâyeti olarak nakledilmemiştir. Bazı âyetler için nakledilen rivâyetler ise tefsîr bilgisi mahiyetinde veya âyetin içerdiği hükmü ifade etmesi açısından değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

Bırışık, Abdülhamit. “Müfessir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Buhârî, Muhammed b. İsmail (256/870). *Mevsûatü'l-Hadisi's-Şerîf: el-Kütübü's-Sittetü, el-Camiü'l-Müsnedü's-Sahîh*. Suudi Arabistan: Mektebetü Dârü's-Selâm, 4. Basım, 2008.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsîr Usûlü*. 1 Cilt. Ankara: TDV., 16. Basım, 2007.

Demirci, Muhsin. *Tefsîr Tarihi*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 7.

Derveze, Muhammed İzzet (1984). *et-Tefsîrü'l-Hadîs*. 9 Cilt. Kâhire: Dârü İhyâi Kütübî'l-Arabiyye, 3. Basım, 1956.

Ebü'l-Ferec el-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed (597/1201). *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*. 4 Cilt. Beyrût: Dârü Kitâbî'l-Arabiyye, 1. Basım, 2001.

Emiroğlu, Tahsin. *Esbâbü'n-Nüzûl*. 10 Cilt. Konya: Yeni Kitap Basımevi, 1. Basım, 1965.

İbnü Ebî'l-Hatîm, Ebû Muhammet Abdurrahman b. Muhammed b. İdris (٩٣٨/٣٢٧). *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*. 25 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Nezâr Mustafâ Bâz, 3. Basım, 1998.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr, Muhammet b. Abdillâh (١١٤٨/٥٤٣). *Ahkâmü'l-Kur'an*. 5 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.

İbnü'l-Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer (١٣٢٣/٧٧٤). *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*. 8 Cilt. Riyâd: Darü's-Taybe, 2. Basım, 1999.

İbnü'l-Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâil b.Ömer (١٣٢٣/٧٧٤). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 15 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1986.

İbnü't-Teymiyye, Takiyüddin Ebû'l-Abbâs Ahmet b. Abdülhalim (١٣٢٨/٧٢٨). *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*. Beyrût: Dârü Mektebetü'l-Hayat, 1980.

Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammet b. Ahmed (671/1273). *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kurân*. 20 Cilt. Kâhire: Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, 2. Basım, 1964.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr, Muhammet b. Muhammed (333/944). *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*. 10 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 2005.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccac (261/875). *Mevsûatü'l-Hadisi's-Şerîf: el-Kütübü's-Sittetü, el-Müsnedü's-Sahîh*. Riyâd: Mektebetü Dârü's-Selâm, 4. Basım, 2008.

Nâdî, Ebû Ömer Mahmût Hasan. *el-Makbûl min Esbâbi'n-Nüzûl*. Mısır: Matbaatü'l-Emâne, 1997.

Râzî, Ebû Abdillâh, Fahrettin, Muhammet b. Ömer (606/1210). *Mefâtihü'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi Tûrâsi'l-Arabîyye, 3. Basım, 1999.

Râzî, Ebu Abdullâh Muhammet b. Ebû Bekr (666/1268). *Muhtârü's-Sihâh*. Beyrût: Mektebetü'l-Asriyye, 5. Basım, 1999.

Râzî, Ebû'l-Hüseyn Ahmet b. Faris b. Zekerîyya (395/1004). *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lügâ*. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1979.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *et-Tibyân fî Ulûmi'l-Ku'rân*. Beyrût: Mektebetü'l-Asriyye, 2010.

Süyûtî (911/1505), Celâlettin, Suyûtî. *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*. I Cilt. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, II., 1419.

Süyûtî, Celâlettin (911/1505). *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife, 1. Basım, 1998.

Taberî, Muhammet b. Cerîr b. Yezit, Ebû Ca'fer. *Câmiü'l-Beyân an Tefsîri Â'yi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. Kâhire: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2000.

Tirmizî, Ebû İsa, Muhammet b. İsa b. Süreh (279/892). *Mevsûatü'l-Hadisi's-Şerîf: el-Kütübü's-Sittetü, Câmiü't-Tirmizî*. Riyâd: Mektebetü Dârü's-Selâm, 4. Basım, 2008.

Vâhidî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmet, (468/1076). *Esbâbü'n-Nüzûl*. Dimam: Dârü'l-İslâh, 2. Basım, 1992.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (538/1144). *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzil*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru Kitâbi'l-Arabiyye, 3. Basım, 1987.

Zerkeşî, Bedrüddîn, Muhammet b. Abdullah (794/1392). *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Beyrût: Dârü İhyâi Kütübi'l-Arabiyye, 1. Basım, 1957.

Zürkânî, Muhammed Abdulazim (1367/1948). *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Halep: Matbaatü İsa el-Bâyî, 3. Basım, 1943.